

Paret Wechel och generalriksschultzen Steinhausen – vår första postdirektion?

av Per Gustavsson

Under ett halvt decennium, 1637-1642, förstods det lilla ämbetsverk i Stockholm som med tiden skulle utvecklas till Sveriges Kungliga Postverk av ett rätt udda par – postmästaränkan Gese Wechel och generalriksschultzen Bernhard Stein von Steinhausen. Trots att dessa två, tillsammans med vice postmästaren Oluff Jönsson, byggde upp det första nätet av postrutter över hela riket har de förblivit märkligt anonyma och hamnat helt i skuggan av sin tids stormän och politiska påverkare.

Förvisso kan man se dessa knappt sex år som en parentes i postverkets nära fyra århundraden långa historia. Men det var under de åren som grunden lades till vår unika organisation med postbönder, som skulle fungera fram till den senare hälften av 1800-talet såväl i Sverige som i Finland – i Ålands skärgård ända till utgången av 1910. Det var också första gången som den postala verksamheten leddes av anställda statstjänstemän; Gese Wechel efterträddes av Johann Beijer som senare skulle arrendera postverket av kronan, och Beijers efterträdare Wilhelm Taube och Magnus Gabriel De la Gardie innehade i tur och ordning sina ämbeten som förläning. Först efter Karl XII:s död 1718 återtog kronan slutgiltigt kontrollen över postverket och dess ekonomi.

Tre postverk runt Östersjön räknar sitt ursprung från åren 1636-1638 – Sveriges från den kungliga förordningen av den 20 februari 1636, Finlands och Estlands från förordningen av den 6 september 1638. I jubileumssammanhang brukar man i Sverige lyfta fram drottning Kristina och rikskanslern Axel

Per Gustavsson är född i Åbo 1945, civilekonom, bosatt i Pargas. Han är amatörhistoriker, frimärks- och vykortssamlare. Till hans specialområden hör ångbåtsfart och -post på Östersjön, våra tidigaste postvägar, de baltiska staterna samt den oroliga perioden 1918-1924 i Östeuropa. Han har tidigare medverkat i *Pöstryttaren* 2012, 2013 och 2014.

Oxenstierna, som exempelvis på frimärksserien från 1936. I Finland väljer man att hedra drottningen och generalguvernören Per Brahe, som när det finländska postverket 1962 inrättade två båtpostkontor i skärgården och döpte dem till "Kristiina" och "Pietari Brahe".

Oxenstiernas roll som det svenska postverkets fader är obestridlig, liksom Brahes insats för att få postgången utsträckt till den östra rikshalvan. Den som mera oförtjänt fått figurera som förgrundsfigur för postverket, liksom för kolonin Nya Sverige som grundades vid samma tid, är drottning Kristina. Formellt var den då inte ens tonåriga drottningen regent, men allt som skedde i Sverige i hennes namn – som kungliga förordningar – beslöts av förmyndarregeringen. Först 1644 började Kristina delta i riksrådets möten.

Andreas Wechel, vår förste generalpostmästare

Andreas Wechel (död 1637), Sveriges förste general- eller rikspostmästare, kom till Stockholm på hösten 1635 med ett rekommendationsbrev från rikskanslern Axel Oxenstierna.

Wechel kom närmast från Hamburg där han hade tjänstgjort på den svenska beskickningen 1634-1635; i ett brev till Oxenstierna 1640 skriver den svenske residenten Johan Adler Salvius att Wechel hade varit i hans tjänst "i ett års tid", men anger inte i vilken funktion. Eftersom en ny svensk postmästare i Hamburg, Baltzar Schörling, tillsattes vid samma tid som Wechel beordrades till Stockholm, är det inte alltför långsökt att anta att Schörling ersatte denne. Wechel hade trätt i svensk tjänst senast 1630, först som svensk kunskapare och senare som postmästare i Sachsen. Han var stationerad i Leipzig åtminstone 1631-1633 och skötte det svenska postkontoret där med sådan framgång att det kurfurstliga rådet i Sachsen opponerade sig mot konkurrensen.

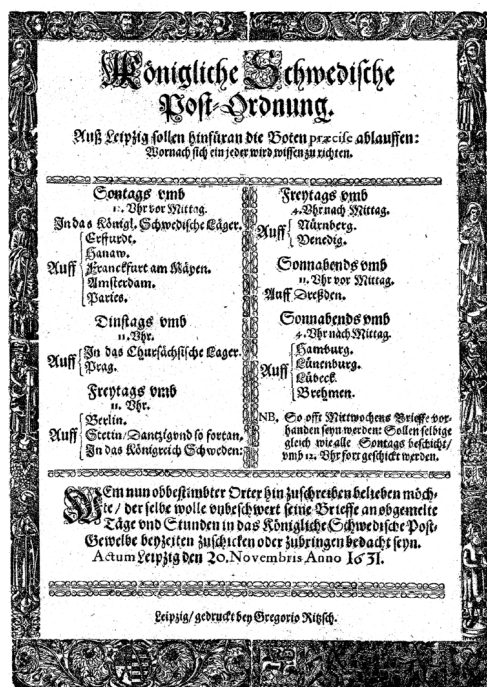
Med Wechel följde hans hustru i andra giftet, Gese Althna, och en vuxen son i första giftet, Andreas Wechel d.y., till Sverige. Tjänstebostaden, tillika huvudpostkontor, inrättades i det gamla riddarhuset på nuvarande Tyska kyrkans tomt mellan Prästgatan

och Svartmangatan i Gamla Stan i Stockholm. För ombyggnaden till "Postmästervåning" anslogs 237 riksdaler silvermynt; i tillägg fick Wechel ett bidrag på 100 riksdaler "för att inrätta sitt hushåll". Wechels uppdrag skulle vara att "dirigera hela postväsendet uti riket" och hålla det i "kontinuerlig och stadig gång". Wechel var troligen med om att utforma förordningen 1636 om "Post-Bådhen"; han hade redan hösten 1631 publicerat en "Kunglig Svensk Postordning" på det svenska fältpostkontoret i Leipzig.

Till Wechels hjälp tillsattes i Stockholm en vice postmästare, Oluff Jönsson. Han förefaller att ha varit på fältet största delen av tiden, sysselsatt med att staka ut postrutter. Utnämningssdokumenten – "beställningsbrev" var den dåtida termen – för Wechel och Jönsson är utfärdade samma dag som postförordningen, den 20 februari 1636. Någon anställd på kontoret nämns inte, men det är svårt att tro att postmästaren personligen skulle transportera posten den första delsträckan från Stockholm. Steinhausens post-rulla från 1638 lyder "Från Stockholm skall generalpostmästaren fortskaffa den första posten till Ensta i Teby socken (Täby), där länsman Georg Hansson själv fungerar som postbonde; från Stockholm till Ensta 1½ mil." Postordningen 1636 föreskriver nog att varje postbonde "moste hafwa två drängiar sigh til hielp" men är luddigare vad beträffar postförvaltarens personal; det enda som nämns är "thes tilhörighe Postknecht" i ordningens punkt 14.

Uppgifter om Andreas Wechels härkomst saknas i tidigare svensk posthistoria, liksom var eller när han var född. Namnet stavas ibland Wechell, Wechelin och Wehelin. Han dyker helt enkelt upp senast 1630 som svensk kunskapare. Wechel var ingalunda obildad; en del av skrivelserna från honom är avfattade på god franska, de flesta på tyska, men svenska kunde han inte.

En möjlig ledtråd till Wechels härkomst finner vi i hans sigill, som företer en slående likhet med det boktryckaremblem som användes av en välkänd mellaneuropeisk dynasti Wechel, verksamma som bokhand-

Königliche Schwedische Post-Ordnung, publicerad hösten 1631 i Leipzig av Andreas Wechel. Kungliga biblioteket.

lare, boktryckare, översättare och förläggare i Paris, Köln, Frankfurt och Hanau. Den bevingade hästen, ymnighetshornen och Merkuriusstaven återfinns på vardera. Den förste kände medlemmen Christian/Chrétien Wechel (eller Wechelin/Wehelin) etablerar sig i Paris 1522. Om hans härkomst ger källorna flera bud, mest troligt är att han var schweizare, eventuellt från Basel på gränsen mellan franskt och tyskt språkområde.

Familjen Wechel var reformerta protestanter – kalvinister eller zwinglianer. Christians son (eller brorson, uppgifterna i källorna går isär) Andreas (1510-1581) tog över i Paris 1554, men måste lämna Frankrike efter den stora massakern på protestanter under den så kallade Bartolomeinatten den 24 augusti 1572. Han flyttar sin verksamhet till Tyskland; först till Frankfurt am Main och senare till Hanau två mil österut, där hans två svärsöner driver företaget vidare efter hans död. En annan son (eller brorson) till Christian, Simeon, är verksam i Köln men dennes son Johann flyttar också senare till Maingalen där han dör 1593. De två Wechelska tryckerierna går samman 1613. Längst skall boktryckardynastin Wechel ha varit verksam i Hanau, där de sista verken skall ha tryckts i slutet av 1620-talet – ungefär vid samma tid som en annan Andreas Wechel träder i svensk tjänst som kunskapare, senare fältpostmästare och till sist svensk generalpostmästare.

Andreas Wechels familjevapen, underskrift och sigill från tiden i Stockholm. Postmuseum.

Boktryckaren Andreas Wechels emblem från senare hälften av 1500-talet.

Det har inte gått att fastställa exakt hur ”vår” Andreas var relaterad till de medlemmar av familjen Wechel som nämns i stycket ovan. Han *kan* ha varit son till Johann, och han *kan* ha varit verksam i tryckeriet. Bevis saknas, men indicierna talar sitt tydliga språk: Andreas trädde i svensk tjänst vid ungefär samma tid som det Wechelska tryckeriet i

Hanau lades ned; hans sigill och vapensköld är nästan identiska med det Wechelska boktryckaremblemet. Det förefaller klart att "vår" Andreas Wechel ansåg sig tillhöra boktryckardynastin. I litteraturen om mellan-europeiska boktryckare letar man förgäves efter en yngre Andreas Wechel; inte heller stadsarkivet i Hanau ger något tips, men så blev det också illa åtgånget i slutskedet av andra världskriget. Tryckeribyggnaden i Hanau, i hörnet av Frankfurter Strasse och Langstrasse, stod i alla fall kvar ännu på 1930-talet. Kanske tillbringade vår förste postmästare sina unga år här?

Den Wechelska boktryckargården i Hanau stod kvar till andra världskriget. Stadtarchiv Hanau.

Gese Wechel, Sveriges fru rikspostmästarinna

Gese Althna Wechel (död efter 1645) var Andreas Wechels hustru i andra giftet. De två hade tydligen mötts i Hamburg 1633-1635 då Andreas hade kommenderats dit sedan Leipzig utrymtes av svenskarna. I samma brev till Oxenstierna som nämnts ovan skriver Salvius att han under den tid som Andreas Wechel varit anställd hos honom hållit bröllop för Andreas och Gese, som varit i tjänst hos Salvius' föregångare.

Gese hade alltså varit anställd hos den svenske residenten i Hamburg, Anders Svensson, ovisst i vilken funktion, någon gång mellan 1626 och 1630. Det svenska postkontoret var då inrymt hos residenten. I dokumenten omnämns hon omväxlande som Gese, Gesse, Giese, Geska – alla lågtyska och frisiska tilltalsformer av Gertrud,

vilket troligen var hennes dopnamn. Namnformerna tyder på nordtysk härkomst, möjligen Hamburg eller Lübeck.

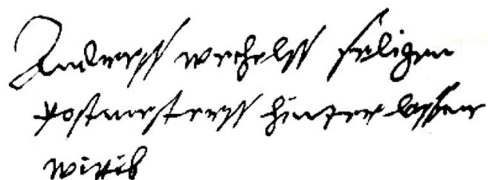
Gese fick överta makens tjänst efter dennes död, troligen på våren 1637. Hon hade nog i praktiken skött tjänsten redan tidigare och var tillräckligt väl insatt i arbetet för att kunna utnämnas till "Fru General-Riks-Postmästarinna", vilket officiellt skedde den 25 oktober 1638 med motiveringen att hon "nu i snart två år samma postväsende väl dirigerat och förestått". Eventuellt hade hon haft med posthantering att göra redan under sin tid på den svenska beskickningen i Hamburg. Makens arvode, 600 riksdaler, prutades dock ner till 400 och trots den ståtliga titeln hade hon inte rätt att underteckna officiella skrivelser. De flesta dokumenten från hennes tid är signerade av "General-Riks-Schultzen" Bernhard Stein von Steinhausen, till vilkens uppgifter bland annat hörde att "överse postväsendet". Här har vi alltså den säregna situationen att den överordnade Steinhausen, en av rikets högsta tjänstemän, fungerade som postmästarinnans "prokurist". Formellt sett var det väl också "i hennes uppdrag" som Steinhausen sommaren 1638

Något porträtt av vare sig Andreas eller Gese Wechel har inte kunnat spåras. Postmuseum har rekonstruerat en kvinnodräkt av 1600-talsmodell.

kartlade postrutten Stockholm – Narva. Steinhausens resrutt och utnämningarna av postförvaltare och -bönder beskrivs i *Postryttare* n2014.

Utnämningen av Gese Wechel togs inte väl emot på alla håll, och samarbetet mellan ”kvinnan av folket” och ”mannen av börd” väckte en del uppseende. Allt tyder dock på att Gese var kapabel att sköta jobbet och att hon åtnjöt riksrådets och kanslikollegiets förtroende. Det okonventionella samarbetet mellan de två nordtyskarna verkar att ha fungerat klanderfritt. Sin värsta motståndare hade Gese i Johan Adler Salvius, 1631-1634 och på nytt från 1636 resident i Hamburg, och hans postmästare Henrich Schute, som i ett flertal inlagor till riksrådets medlemmar förtalade och nedvärderade paret Wechel, och då speciellt Gese. Från Salvius stammar uttrycken ”Anders Svenssons tjänstepiga” och ”en tysk kärring”. Man bör dock beakta bakgrunden till inlagorna: Salvius och Schute klagade över att Stockholm lade beslag på en alltför stor del av intäkterna från postlinjen Stockholm – Hamburg och därigenom berövade dem en del av deras inkomster.

”Andreas Wechels seligen Postmeisters hinterlassene wittib” Gese Wechels underskrift efter makens död. Riksarkivet.

Gese Wechel ”friställdes” slutligen från tjänsten som postmästare hösten 1642, då hon ”såsom kvinns-person och eljest av sine svag- och olägenheter” inte längre kunde sköta tjänsten, och efterträddes av sekreteraren för handelsärenden Johann Beijer. Om entledigandet skedde på grund av Johan Salvius’ brevkampanj, för att Beijer åträdde tjänsten, eller för att Gese insjuknat i ”svag- och olägenheter” är obekant. Hon beviljades dock en årlig pension på 200 daler. Gese torde ha återvänt till Tyskland 1645, enligt en källa till Lübeck, och dött kort därefter.

Vid sin ankomst till Stockholm 1635 flyttade familjen Wechel in i postmästarbostaden i det gamla riddarhuset, men skall senare ha köpt en gård i Stockholm – i ett brev till Axel Oxenstierna skriver sonen Andreas år 1646 att han då var i besittning av sin fars ”hinterlassenen Hauses und Gartens”. Var denna gård var belägen har inte gått att fastställa, inte heller vad det blev av Andreas den yngre. Det enda spåret efter Andreas den yngre är det ovannämnda brevet.

Den plats på Tyska kyrkans gård, där det första postkontoret i Stockholm var inrymt i nedre våningen av det gamla riddarhuset.

Foto: författaren.

Oluff Jönsson, den förste vicepostmästaren

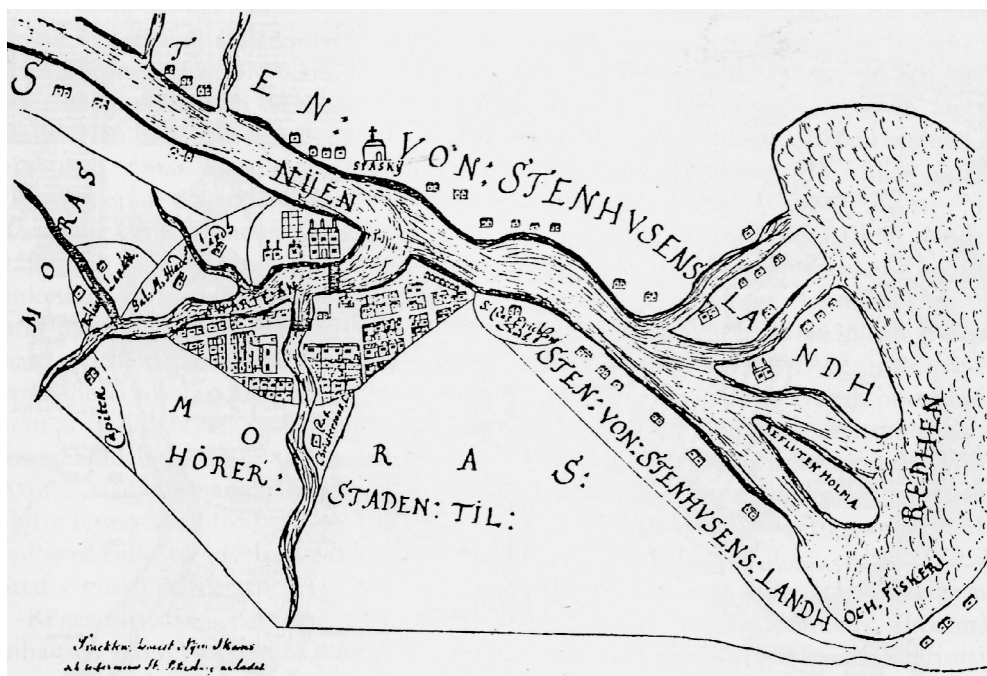
Oluff Jönsson (död efter 1656), utnämndes samma dag som Andreas Wechel. Vice postmästaren skulle tillsätta postbönder och postförvaltare och ”uti alle mått assistera och vara vår postmästare Anders Wechel behjälpeilig”. Jönsson förefaller inte ha varit verksam på postkontoret i Stockholm, i varje fall inte under den tid som fru postmästarinnan och generalriksschultzen ledde verksamheten där. Tydligt var Jönsson fullt sysselsatt på den svenska landsorten – när förmyndarregeringen den 22 december 1637 meddelade Per Brahe att postlinjer skulle

inrättas i Finland och att Jönsson skulle åtaga sig detta ”så snart han återkommit från sina resor” så skedde ingenting på ett halvår. I stället befullmäktigades Steinhausen den 2 juni 1638 att ta hand om uppgiften ”på vägen, då han nu beger sig till Ingermanland”.

Ett par fullmakter för postförvaltare, i Enköping och Örebro, är undertecknade av Steinhausen – dessutom utställda på formulär avsedda för Finland – och tyder på att Jönsson även annars haft hjälp av denne. Jönsson fortsatte i samma befattning under paret Wechels efterträdare som rikspostmästare, Johann Beijer. Till Finland kom Jönsson inte förrän 1643-1644 då han fick uppdraget att öppna postlinjen norr om Bottenviken och samtidigt inspektera postlinjen genom södra Finland och sjöpostlinjen Porkala – Reval. 1647 anges hans uppgift vara att en gång om året visitera postväsendet i riket; vid ett par tillfällen sändes han ut på extra uppdrag för att utröna varför posten inte gick så snabbt som höga vederbörande önskade.

Bernhard Stein von Steinhausen, generalriksschultz

Bernhard Stein von Steinhausen (1588-1648/49), utnämndes till generalriksschultz 1638, då Gese Wechel hade övertagit ställningen som postmästare efter sin make. I det följande benämns han Steinhausen, som är det vanliga i våra posthistoriska källor. Eftersom hans hemspråk sannolikt var lågtyska, ”Bremer Platt”, skulle kanske Steenhusen vara riktigare. Med sextonhundratalets totala fördomsfrihet beträffande stavningen skrivs hans förnamn ömsom Bernhard, Berendt och Berndt, efternamnet Steen och Stein, ”von Steinhausen” – som han lade till sitt namn först i Sverige – Steenhusen, Steenhausen, Steinhausen. I dopet hade han uppenbarligen fått namnet Berendt Stein. Sin ”Postrulla” av den 6 september 1638 undertecknar han egenhändigt (mp = manu propria) *Bernhardt Steen von Steenhausen, Generall Reichs Schultheiss mp*, på ett senare dokument tecknar han sig *Bernhard Stein von Steinhausen*.

Nyenskans och Nyen på svensk karta från medlet av 1600-talet. Staden var omgiven av Steinhausens ågor. Observera att norr är nedåt på kartan. Krigsarkivet.

Om Steinhausens verksamhet under de senare åren är föga känt. Hans verksamhet vid postkontoret i Stockholm upphörde

Familjens samtliga gods i Ingermanland gick förlorade då Ryssland erövrade området och S:t Petersburg anlades.

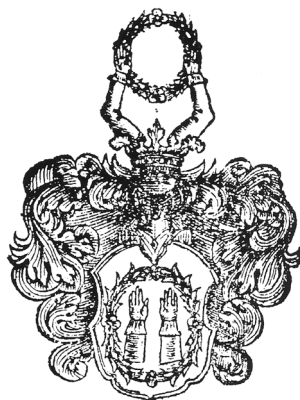
Steinhausens tre herrgårdar på öarna i Nevadeltat, på kartan benämnda Biörckenholm, Uditsa och Pervuskina. Krigsarkivet 0403-32-40.

Steinhausen ägde också en gård i Stockholm, belägen mellan ”Drottningegatan och Beridare Bans Grenden”, omkring 1.300 m² stor. Enligt en anteckning i Stockholms stads tänkebok för den 8 april 1650 hade ”Sahl. wälb. Berendt Steen von Steenhusens efterlätne Fru H. Elisabeth von Schannowitz” sålt gården för 3.400 riksdaler till ”Marskalchen wälb(or)ne Paul Kifwenheller” – friherre Paul Kewenhüller d. ä., inflyttad från Sydtyskland eller Österrike omkring 1645. Platsen återfinns vid nuv. Drottninggatan 68, snett emot Buttericks.

”General-Riks-Schultz” var en titel som tydligen skraddarsyddes för Steinhausen av Axel Oxenstierna. Varken förr eller senare har någon statstjänsteman i Sverige burit den. Titeln kunde kanske översättas till ”överste riksfogde”. Steinhausens befogenheter var synnerligen vittgående: han skulle ”med sine underhafvande officerer”, ett tjugotal, vaka över all civil och militär rättsskipning; rikets och majestätets säkerhet; efterlevnaden av plakater, stadgar och ordningar; skjutsordningen; att vägar, stigar och broar hölls i skick och kontinuerligt förbättrades; med mera – förutom det överinseende över postväsendet som förefaller ha legat hans hjärta närmast.

von Steinhausen?

Släktforskaren Bertel von Bonsdorff har sysselsatt sig med Steinhausens härkomst, och redovisar ett första resultat av sin forskning i en uppsats i *Postryttaren* n 1989. I en senare monografi, aldrig tryckt men tillgänglig som manuskriptkopia åtminstone i Krigsarkivet, ger Bonsdorff tilläggsuppgifter: den förste kände medlemmen av släkten hette Hermann Sten, borgare i Bremen 1346. ”Vår” Bernhard var född den 31 mars 1588 i Bremen. Han studerade 1609-1610 vid universiteten i Marburg och Heidelberg – om han avlade några examina är obekant. Senast 1620 hade han gift sig med Anna Elisabeth von Schannowitz och/eller von Tranewitz.

Pfalzgreven Julius Steins sköldmärke, tidigt 1600-tal. Gravvård i domkyrkan i Bremen.

Bernhard Stein von Steinhausens sigill. Riksarkivet.

En annan fråga som Bonsdorff tar upp i sitt manuskript från 1997 är namntillägget ”von Steenhusen/Steinhausen”, som kan påvisas först efter 1630. Tydligen lämnar han Tyskland som Bernd Steen (Marburg 1610: Bernd Steinius) men tecknar sig 1630 i Sverige Bernhard Steen von Steenhausen. Hade namntillägget kommit i samband med friherreskapet 1634 skulle ”Stein von Birkenhof und Ussaditsa” efter de viktigaste herrgårdarna ha fallit sig naturligare. Bonsdorff lägger fram en teori om att kolonisternas avresa 1629 kunde ha skett från den lilla orten Steenhusen/Steinhausen vid Jadebukten ett stycke väster om Bremen – i dag närmast en vägkorsning någon kilometer från kusten, men under förra hälften av 1600-talet belägen vid en segelbar kanal – och man kunde kanske tänka sig att Bernhard närmast av ett infall ”förfinat” sitt namn med avrese-orten i Tyskland. Vem vet?

Den lilla orten Steinhausen i tyska Ostfriesland ligger idag någon kilometer från kusten.
Deutsche Autokarte, blatt 6.

Otryckta källor

Bonsdorff, Bertel von,

Abraham Six van Chandelier & consortes: en kolonisationsplan i Ingermanland 1629/30. Helsingfors 1997 (Maskinskrivet, illustrerat manuskript. Kopia i Krigsarkivet).

Stein von Steinhausen, Bernhard,

Post Rulla wie dieselbe Anno 1638 den 3 Junij biss den 7 Augusti von Stockholm... Handskrift i Riksarkivet: Kanslikollegium, Arkivfragment från Tidösamlingen och från vissa posttjänstemän, signum GV:1.

Silfverstolpe, Gunnar Mascoll,

Det äldsta Riddarhuset. Stockholm 1936 (Maskinskrivet manuskript. Källhänvisningar och referenser till illustrationer finns men bilderna saknas. Original i Stockholms stadsarkiv).

Krigsarkivet: kartor från 1600- och 1700-talen.

Tryckta källor

Allgemeine Deutsche Biographie,

vol. 41: Walram – Werdmüller. München/Leipzig 1896.

Arvidsson, Catrine,

Postvägen via Markaryd och Markaryds postkontor. *Postryttaren* 2002.

Bonsdorff, Bertel von,

Bernhard Stein von Steinhausen – ett namn från det svenska postverkets äldsta historia. *Postryttaren* 1989.

Forssell, Nils,

Svenska Postverkets historia 1-2. Stockholm 1936.

Gustavsson, Per,

En resa längs den första postvägen Stockholm – Narva. *Postryttaren* 2014.

Hoefler, Ferdinand,

Nouvelle Biographie Générale, vol. 46: Verne – Zyll. Paris 1852-66.

Holm, Teodor,

Sveriges allmänna postväsen 1. Stockholm 1906.

Könnecke, Gustav,

Hessisches Buchdruckerbuch. Marburg 1894.

Lindgren, Erik,

Glimtar från det svenska postkontoret i Hamburg. *Postryttaren* 2002.

Linnarsson, Magnus,

Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormakts-tiden. Lund 2010.

Lundgren, Rafael (red.),

Minnesskrift vid invigningen af nya posthuset i Stockholm år 1903. Stockholm 1903.

Odhner, Clas Theodor,

Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Stockholm 1865.

Schantz, Carl Ludvig von,

Matrikel öfwer Sweriges Rikes Ridderskap och Adel. Stockholm 1731.